

7 SAKRÁLNY ASPEKT PANOVNÍCKEJ DYNASTIE

7.1 Etymológia termínu *endan*

Ako už bolo vyššie uvedené, termínom *endan* boli titulovaní urkeškí panovníci. Jeho výnimočnosť spočíva v tom, že okrem Urkeša nie je doložený nikde inde. Tiež bolo zmienené, že ide o jediný titul z regiónov Sýrie a Mezopotámie z 3. tisícročia pred n. l., ktorý nie je sumersko-akkadský a v neposlednom rade má hodnotu aj pri definovaní etnicity v Urkeši. Jeho etymológia je však nejasná a rôzne interpretovaná.

Už Emmanuele Laroche (1960: 192; 1980: 82) zamietol interpretáciu urkešského titulu s významom „panovník“. Dal ho do súvislosti so značne neskorším churritsko-chetitským ^{sal}*entanni* „kňazka“, v ktorom sufix *-nni* môže byť churritskej proveniencie (Laroche 1980: 214), podobne ako churritské alebo luvijské *entašši-* (Ivanov 1999: 149). Podľa Laroche boli obidva derivované z akkadského *entu* „kňazka“, no ako problém sa javí možnosť prepojenia mužského churritského titulu v Urkeši so ženskou kňazskou hodnosťou (Ivanov 1999: 149–150). Aj Salvini (1998: 104) uvádza termíny ^{mi}*entanni* a *entašši* – pričom druhý menovaný bol epiteton bohyně Chepat z churritsko-chetitských textov zo 14.–13. stor. pred n. l. –, ako jediné porovnateľné s *endan*, no spojitosť je neistá. Arnaud Fournet a Allan R. Bomhard (2010: 34) preložili urkešský titul ako „kňaz“ (doslova „pracovník boží“), a zároveň pripúšťajú derivát *eni* „boh“ > *endan* „kňaz“. Podľa Wilhelma (1989: 11; 1998: 122; 2008a: 89; pozri tiež Fournet a Bomhard 2010: 34) je sufix *-dan* bežný pri označovaní profesií v churritčine. Wilhelm ďalej dodáva, že prefix *en-* je možné vysvetliť ako odvodeninu zo sumerského EN „panovník“,⁹⁷ alebo môže ísť o odvo-

---

97 Tento titul slúžil aj ako označenie kňazskej funkcie.

deninu z churritského *eni* „boh“, označenia z 2. tisícročia pred n. l. Ivanov (1999: 150) však nepovažuje inštitúciu vládcu za profesiu. Zástancami spojenia urkešského titulu s churritským *eni* sú aj Buccellati a Kellyová-Buccellati (1996: 75). Podľa Fourneta (2012: 92, 94) nie je *eni* churritského pôvodu, ale predstavuje výpožičku. Zdrojom by malo byť, či už priamo zo sumerčiny alebo akkadčiny, sumerské AN (Fournet 2012: 94), označujúce ako apelatívum nebesia a ako proprium starobylého boha Ana. Ďalšia možnosť sa ponúka v prípade slovného základu *enda-*, ktorý by mohol súvisieť so severokaukazským **nèw(w)ā* „princ, panovník“. Tento termín bol rekonštruovaný na základe slov vo viacerých miestnych jazykoch a predstavuje zároveň aj výraz pre boha (Ivanov 1999: 152).

Najzávažnejším argumentom v prospech interpretovania titulu *endan* ako „panovník“ je fakt, že Uknítum je označená ako „kráľovná“ (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 9). Keďže Uknítum bola Tupkišovou „manželkou“ (DAM) a zároveň „kráľovnou“ (NIN), Tupkiš by mal skutočne predstavovať „panovníka“ (*endan*). Okrem toho bol držiteľom aj sumerského titulu LUGAL „panovník“, z čoho vyplýva, že obidve označenia sú vzhľadom na funkciu a význam identické, a čo je najdôležitejšie, obe prináležia jednej osobe. Termín *endan* mohol byť neologizmus vytvorený churritskými pisármi v Urkeši a severných regiónoch (Archi 2013: 5). Bez ohľadu na jeho etymológiu panovnícky titul absolútne nevyklučuje sakrálnu sémantiku. Prepojenie sakrálnej a profánnej sféry v osobe vládcu a zároveň v úrade panovníka je na starovekom Prednom východe konvenčnou záležitosťou. Ako bude poukázané ďalej, výnimkou v tomto smere nebol ani Urkeš.

Bolo naznačené, že churritský titul urkešských panovníkov by mohol svedčiť o ich politickej nezávislosti. Pri posledných šiestich vládcach (asi 2100–1800 pred n. l.) už nie je doložený. Disponujú titulmi LU a LUGAL. Svedčí tento obrat o zmene politickej situácie, teda strate predpokladanej suverenity? Môže tomu tak byť, no na druhej strane už Atal-šen mal značnú geopolitickú moc a označoval sa ako LUGAL. Rovnako aj Tupkiš pred ním používal spolu s hodnosťou *endan* toto označenie, čiže absencia titulu *endan* nemusí nevyhnutne znamenať stratu moci. Oslabenie by ale mohlo pripadať do úvahy v prípade, ak by bolo označenie LU v geopolitickom zmysle menejcenné ako LUGAL. Hodnosť LU je spojená iba s poslednými štyrmi vládcami v meste (asi 2050–1800 pred n. l.), kedy k reálnemu oslabeniu moci a tiež úplnej strate suverenity naozaj dochádza. Veď napokon Urkeš sa dostal v 18. stor. pred n. l. do vazalského vzťahu s Mari. Používanie panovníckych titulov v závislosti od politickej situácie je opodstatnené, môže teda svedčiť o politických zmenách aj v Urkeši.

7.2 Vybrané pečatné odtlačky urkešskej elity so sakrálnymi motívmi

Sakrálnu funkciu panovníka v Urkeši ďalej ozrejmuje štyri pečatné motívy patriace vládcovi Tupkišovi a Išar-kíniumovi a pravdepodobne úradníkovi Išar-belimu. Ich výber nie je náhodný, ale je založený na tematickom kritériu zohľadňujúcom sakrálny obsah panovníckeho úradu ako súčasť jeho ideológie. Odtlačky prvých dvoch panovníkov sú štylisticky ovplyvnené akkadskou glyptikou, ale ich tematické poslanstvo súvisí s urkešskou nábožensko-politickou ideológiou a vyrobené boli podľa všetkého v urkešskom prostredí. Motív Išar-beliho je zo štylistického hľadiska taktiež akkadského pôvodu, typologicky predstavuje „prezentačnú scénu“,⁹⁸ no jeho obsah bol na juhu neznámy (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 22; pozri tiež Kelly-Buccellati 2010b: 187, pozn. 7). Po tematickej stránke je možné ho charakterizovať ako severný (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 25). Jeho tvorca mohol byť vyučený na juhu a vyrobil ho potom, ako získal znalosti urkešskej ikonografickej tradície (Kelly-Buccellati 2010b: 187, pozn. 7, 189).

7.2.1 Tupkišove odtlačky

Na prvom tu preberanom odtlačku k2 (obr. 2), patriacemu vládcovi Tupkišovi, je na pravej strane vyobrazená sediaci postava na tróne, ktorej hlava nie je z dôvodu poškodenia viditeľná. Identifikácia postavy je preto sporná. Bol síce prezentovaný názor, že postava predstavuje Ištar (Pongratz-Leisten 2015: 336–337), no domnievam sa, že súčasný stav bádania nepodporuje túto interpretáciu (pozri nižšie). Trón má vnútro vyplnené dvoma vertikálnymi tyčovitými spojnicami. Odetá je do šatstva pozostávajúceho zo stupňovitých naberaných záhybov. Ľavá ruka zvierá pravý uhol smerom k brušnej časti. Je ťažké posúdiť, či je ruka priložená k telu alebo nie. Pravá ruka je vyzdvihnutá mierne nahor a vytvára tak tvar písmena v. Drží v nej vztýčený predmet vyzerajúci ako žezlo. Za chrbtom postavy je zvier, rovnako bez hlavy kvôli poškodeniu. Hľadá do pravej strany a malo by predstavovať býka (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 12; 1997b: 80). Nad zvieraťom je nápis s fragmentárnym záznamom odkazujúcim na Tupkiša ako panovníka. Pri nohách sediacej figúry je umiestnený lev v polohe ležmo s otvorenou tlamou. Jeho zadné nohy spolu s chvostom sú zakliesnené do vnútra trónu. Na levovi stojí postava menšieho vzrastu s pokrývkou hlavy pripomínajúcou korunu. Možno ide o pokrývku s perami (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 12). Pravú ruku má ohnutú v pravom uhle, podobne ako sediaci figúra, a ľavá ruka sa dotýka lona sediacej postavy, akoby malo byť naznačené medzi nimi ideologické puto. Pred

98 K juhomezopotámskym odtlačkom s podobným prevedením zo staroakkadského obdobia až obdobia Ur III pozri Collon 1982: 104–106, pl. XXXII–XXXIII; 125–127, pl. XL; 145–172, pl. XLIV–LII.

levou tlamou je na zemi položená nádoba. Vľavo pred nádobou stojí ďalšia figúra. Drží v obidvoch rukách menšiu nádobu a hľadá na postavu v sede. Nie je zrejmé, či nádoba na zemi je v spojení s levom alebo so stojacou postavou (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 12). Na úrovni hlavy stojacej postavy je pred jej tvárou znázornená osemcípá hviezda.

Medzi najpodstatnejšie čiastkové motívy celého výjavu patrí sediaca postava, lev a nemenej dôležito pôsobí aj menšia postava na šelme. Pre správne pochopenie je ale nevyhnutné vnímať tému v celej svojej intenzite a v úplnom kontexte.

Na staroakkadských pečatiach s „prezentačnými scénami“ bývajú božstvá často vyobrazované veľmi podobne, ako sediaca postava na odtlačku k2 (pozri Collon 1982: 104–106, pl. XXXII–XXXIII). Aj keď sa „prezentačné scény“ so sediacimi alebo stojacimi panovníkmi objavujú až neskôr od obdobia Ur III (pozri Collon 1982: 161–167, pl. L–LI), podľa Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatovej (1996: 74) tu predstavuje sediaca postava skôr vládcu Tupkiša, než boha. Ak vezmeme do úvahy chronologický rámec, išlo by tak o veľmi neobvyklý jav, ba priam precedens. Obaja bádatelia predložili v prospech Tupkiša nasledujúce argumenty: (1) Na odtlačku je zaznamenaný vládca nájis „Tupkiš, panovník Urkeša“. Bolo by prekvapujúce, ak by panovník nezastával prominentnú pozíciu, čoho dôkazom je urkešská glyptika. (2) Viaceré odtlačky patriace s určitou Uknítum (dôkazom sú zase nápisy), Tupkišovej manželke, ju znázorňujú v sediacej pozícii, čo je paralela s Tupkišovým odtlačkom k2. Znamená to, že aj na scéne k2 korešponduje sediaca postava s nápisom, t. j. s Tupkišom (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 74). Ako tretí dôvod dodávam, že v prospech Tupkiša hovoria aj iné odtlačky, kde sa malé dieťa dotýka sediacej postavy. Predovšetkým panovníkovej manželky a v jednom prípade jeho samotného, ako znak sukcesie (pozri nižšie), rovnako ako v tomto prípade. Na druhej strane, na základe už uvedenej atypickosti vyobrazovania sediacich vládcov na pečatiach zo staroakkadského obdobia zostáva veľkým otáznikom, či je sediaca postava ľudskej podstaty, resp. Tupkiš. V kontexte sumárnej interpretácie scény je namieste opatrnosť, avšak treba zväziť aj takúto alternatívu.

Menšia postava stojaca na levovi má byť korunný princ (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 12; 1996: 74–75; 1997b: 80; 1998: 186; 2002a: 130; Kelly-Buccellati 1998: 48; 2010b: 186) a dotyk jeho ruky s ľonom predpokladaného panovníka má predstavovať synovstvo a závislosť (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 80; 2002a: 130; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 74–75; Kelly-Buccellati 1996: 248), teda sukcesiu, ako najpodstatnejšiu časť dynastického programu. Ak je však postava na tróne predsa len boh, postava stojaca na levovi by potom mohol byť samotný Tupkiš, prípadne už zmienený princ. Ich spojenie s bohom by tak vyjadrovalo sakrálny aspekt inštitúcie panovníka a legitimizovanie moci.

Lev jednoznačne plní veľmi dôležitú sakrálnu funkciu a má symbolický rozmer (pozri vyššie). Svojou pozíciou je úzko prepojený s predpokladaným Tupkišom, ako aj s predpokladaným princom stojacim na jeho šiji. Zadná časť tela, jeho

nohy a chvost sú doslova úmyselne zakliesnené do konštrukcie trónu, čo rovnako dosvedčuje ideologickú kohéziu náboženského charakteru. Je tu badateľná kompaktnosť, čo bolo istotne účelom zobrazenia. Podľa Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatovej (1997b: 80; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 29, pozn. 2) sa lev javí „ako dynastický emblém spájajúci metaforicky a symbolicky vládnuceho panovníka a korunného princa“. Spojením panovníka s levom je naznačená sila, poriadok a harmónia (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 77). V tejto súvislosti ďalej dodávajú, že „panovník vykresľujúci samého seba, sediac na svojom tróne s ležiacim levom, spája samého seba so silou leva, ale čo je dôležitejšie, s božstvom symbolizovaným levom“ (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 84–85). Treba dôrazne pripomenúť, že uvedené tvrdenia možno uplatniť len v prípade, že na pečatnom odtlačku je naozaj vyobrazený sediaci Tupkiš a stojaci princ. S levom sa mal asociovať aj Tiš-atal (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 85), no nie je už bližšie špecifikované, na akom základe malo k asociácii dôjsť. Ak je tak usudzované z podoby samotného Levieho textu, teda nosičov nápisu zhotoveného Tiš-atom, je to iba nepriamy a nedostatočný dôkaz. Kellyová-Buccellatiová (1998: 48) ďalej poznamenala, že lev na Tupkišovom odtlačku predstavuje živé zviera a nie sochu. Argumentuje naturalizmom zvierata a stojacou postavou odliedajúcou tekutinu smerom k levovi. Avšak toto stanovisko je irelevantné z dôvodu symbolickej funkcie šelmy a celého kontextu glyptiky. Lev je síce naturalisticky zobrazený, ale aký to má zmysel, či je živý alebo nie? Len ťažko si je predstaviť, že pri panovníkovi spočíval živý lev ako akési domáce zviera⁹⁹ a navyše by mal na ňom stáť ešte i korunný princ. Isté je, že tu bola snaha pretaviť symbol leva do čo najreálnejšej roviny. Božstvo, na hypotetickej úrovni Kumarbi, reprezentované levom, bolo reprezentované tiež sochou v podobe tohto zvierata, čo dosvedčujú aj sochy tvoriace Leví text a idol leva z chrámového areálu. Z hľadiska symboliky predstavuje vizuálne spodobenie leva dva základné aspekty – v prvom rade moc, ako aj apotropaickú funkciu.

Ďalším čiastkovým motívom odtlačku k2 je tajomná figúra stojaca vľavo. Jej pokoj a stabilita by mohli naznačovať, že ide o božstvo, možno sochu (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 72, 77, pozn. 70; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 12). Jej pokrývka hlavy je podobná s pokrývkami dvoch iných postáv doložených na urkešskej glyptike (pozri nižšie).

Osemcípa hviezda je námet zaznamenaný aj na troch ďalších urkešských odtlačkoch. Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (1996: 72; 2005: 43–44; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2002a: 131, 133, pozn. 4; kontra Ivanov 1998: 151) ju spájajú s rodinou panovníka, obzvlášť s korunným princom a malým dieťaťom na odtlačku Zameny (pozri nižšie), ktorí by mali predstavovať jednu a tú istú osobu. Z tohto hľadiska interpretácia nemusí vyznievať nepravdepodobne. Na druhej strane je

99 Mytologickou paralelou je akkadská skladba „legenda o Etanovi“, v ktorej je opísaná bohyňa Ištar ako sedí na tróne a pri nej spočívajú v ležme dva levy (pozri Prosecký 2010: 362, III 106–113; pozri tiež nižšie). K stretnutiu Etanu s Ištar pozri Kinnier Wilson 2007: 37–41.

osemcípa hviezda doložená aj na úplne inom urkešskom odtlačku, kde je zaznamenaný rituál obetovania býka (pozri nižšie). Na tomto vyobrazení ale nie je zachytená dynastická sukcesia. Nie je tu žiadny panovník ani jeho následník. Jediným sľubným momentom by eventuálne mohla byť sediaca žena, ak by predstavovala kráľovnú. Prípadne by bolo možné nájsť čiastočné spojenie, ak bude akceptované, že rituál predstavuje časť oficiálneho kultu. No ani jeden z týchto dohadov nie je možné presvedčivo dokázať. Tvrdenie, že osemcípa hviezda je symbolom dynastie, sa nemusí nevyhnutne javiť ako bezvýznamné. Každopádne sa ale domnievam, že hviezda neplnila v Urkeši iba jednu symbolickú funkciu, čiže bola viacvýznamová. Minimálne v dvoch kontextoch sú tak jej funkcie doložené. Symbol hviezdy by preto nemal byť tak zásadne redukovaný a je nutné ho vnímať v rôznych aspektoch.

Druhý odtlačok Tupkiša k4 (obr. 3) už neposkytuje natoľko jasný obraz, je totiž výrazne fragmentárny. Nepôsobí ani tak precíznym dojmom a nedosahuje natoľko umeleckú kvalitu ako motív k2. Naľavo je zobrazená bradatá postava so suknicou. Jej štýl oblečenia nie je typický pre akkadskú glyptiku (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 76). S istotou môže byť identifikovaná ako (neznámy) boh, pretože má na hlave pokrývku s rohmi. Na symbolickej úrovni to bol najukážkovejší vizuálny znak bohov na starovekom Prednom východe. Jeho ľavá noha je položená na neidentifikovateľnom objekte, ktorý sa nezachoval. V pravej ruke drží zbraň s dlhšou rukoväťou, zakončenú ohnutou čepeľou. Ľavú ruku má natiahnutú mierne pred seba, no tiež sa úplne nezachovala. Zbraň je možné porovnať so stélami Sargona Akkadského a Narám-Sína a stélou z Tell Halavy (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 76 vrátane bibliografických odkazov).

Druhá časť odtlačku pozostáva z fragmentu so znázornením spodnej časti odevu spolu s nohami. Je tu i náznak trónu so sediacou postavou. Pri nohách azda leží lev (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 13). Objekty na sedenie na obidvoch Tupkišových pečatných scénach nie sú identické, oba sú však vyhradené ako prominentná pozícia (či už pre božstvo alebo vládcu). Je tu možnosť, že motív k4 je variáciou odtlačku k2 (Buccellati a Kelly-Buccellati 1995–1996: 13). Ak by bol aj v tomto prípade lev zobrazený s Tupkišom (pričom prítomnosť Tupkiša je rovnako neistá, ako na predošlom motíve), zvyšuje to symbolický význam šelmy v spojení s panovníkom, jeho úradom a miestnou dynastiou.

7.2.2 Išar-kínúmov odtlačok

V spodnej časti vyobrazenia (obr. 15) sú situované dva stojace levy s otvorenými papuľami, otočené svojimi zadnými časťami tiel k sebe. Chvosty majú navzájom prekrížené vo vodorovnej polohe. Ide o zámerné naaranžovanie, lebo týmto spôsobom vytvárajú akúsi platformu pre dve postavy nad nimi. Prvá z nich je orientovaná vpravo a predstavuje bližšie nešpecifikovaného boha s dlhou bradou. Na-

značuje to rohatá pokrývka hlavy, podobne ako na odtlačku k4. Boh sedí na tróne v tvare štvorca, vyplneného dvoma zvislými a dvoma vodorovnými spojnicami. Odetý je v dlhom plášti, siahajúcom až ku členkom. Ide o štýl oblečenia doložený aj z mezopotámskej glyptiky. Ľavú ruku má ohnutú v pravom uhle, rovnako ako postava na vyobrazení k2, s tým rozdielom, že tu v nej drží identickú zbraň zakončenú ohnutou čepeľou ako boh na odtlačku k4. Za jeho chrbtom sa nachádza nápis odkazujúci na panovníka Išar-kínuma.

Druhá postava stojaca nad štylizovanými levmi je obrátená chrbtom sediacemu božstvu a je menšieho vzrastu. Ľavá ruka smeruje za chrbát, pravá sa okrem ramena nezachovala. Ďalej vľavo pred levmi je znázornená na zemi stojaca mužská figúra s dlhou bradou a rovnakým šatstvom, ako má tróniaci boh. Pred sebou má na zemi kalich a do neho odlieva tekutinu z pohára držiaceho v pravej ruke. Kalich je zároveň položený pred jedným z levov. Ľavá ruka figúry je situovaná mierne hore a drží v nej malý objekt, z ktorého vychádza dym. Pravdepodobne ide o kadidlo. Scéna je nakoniec doplnená osemčipou hviezdou nachádzajúcou sa medzi obidvoma stojacimi postavami.

Figúra nižšieho vzrastu nad levmi tu podľa Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatiovej (2005: 43) reprezentuje korunného princa, Išar-kínumovho syna, s ktorým by mohla súvisieť aj hviezda ako jeho emblém. Bádatelia ponúkajú interpretáciu, podľa ktorej ide o motív dosadenia korunného princa ako následníka, keď prijíma moc z božského sveta, ktorého je súčasťou a ktorým je legitimizovaný (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 43–44). Nedá sa úplne vylúčiť ani možnosť, že ide o samotného Išar-kínuma a zdôraznenie sakrálneho aspektu panovníckeho úradu vrátane legitimizovania jeho moci. Či už je tu zobrazený princ alebo panovník a princom alebo panovníkom je aj menšia postava na Tupkišovom odtlačku k2, z celkového kontextu vyplýva, že všetky tri levy plnia rovnakú funkciu. Na oboch vyobrazeniach sú ideologicky prepojené s osobou z okruhu panovníckej moci, ktorá na levoch symbolicky sídli. Netreba zabúdať ani na odtlačok k4, kde asi taktiež figuruje lev. Podobnosť medzi odtlačkom Išar-kínuma a Tupkišovým odtlačkom k2 je zrejmá aj v súvislosti so stojacimi postavami úplne vľavo, lebo v oboch prípadoch je priamo či nepriamo naznačený ich akt libácie.

7.2.3 Išar-beliho odtlačok

V pravej časti odtlačku (obr. 14) je znázornená sediacia postava interpretovaná ako boh (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139; 2002b: 22, 24), i keď bol prednesený názor, že by mohlo ísť o osobu vládca (Hauser 2015: 108 vrátane pozn. 3). Predpokladané vyobrazenie božstva vyplýva z celkového ideologického kontextu pečatného motívu, no vrchná časť hlavy, ktorá možno bola dekorovaná rohmi ako atribútom božstiev, sa nezachovala. Sedí na tróne približne v tvare štvorca, s dvo-

ma zvislými a jednou vodorovnou spojnicou v podobnej pozícii ako figúra z odtlačku Tupkiša a Išar-kínuma. Oblečené má šatstvo s naberanými ozdobnými záhybmi (tak ako figúra na Tupkišovom odtlačku k2), typickými pre božstvá zo staroakkadského obdobia (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 24). Aj tu jeho ľavá ruka zvierá pravý uhol, pričom drží objekt opretý o ľavé rameno. Možno predstavuje žezlo, prípadne zbraň so zahnutou čepeľou; obidva prípady sú doložené na odtlačkoch vyššie. V pravej ruke drží objekt s tromi hrotmi pripomínajúci tak trochu panovnícku korunu. Ruku má natiahnutú smerom k zvieraťu predstavujúceho kopytníka, ktoré je voči nemu v štádiu výskoku. Tesne za zvieraťom sa nachádzajú dvaja bohovia, každý s pokrývkou s dvoma rohmi. Prvý, bližšie k zvieraťu, vedie druhého za ruku smerom k božstvu na tróne, čo vyjadruje ich nižšie hierarchické postavenie v porovnaní so sediacim bohom. Zatiaľ čo prvý z nich je oblečený v dlhom odevu s čiastočne naznačenými záhybmi, vedený boh má na sebe lemovaný odev, doložený niekedy na „prezentačných scénach“ v súvislosti s ľudskými uctievatelmi (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 24). Zároveň drží v pravej ruke malé zviera, pravdepodobne ako dar. Kolorit dotvára nápis odkazujúci na meno Išar-beliho a pod nápisom sa nachádza bizón, resp. vodný byvol, hľadiaci smerom hore na malé zviera v rukách boha.

Zviera vo výskoku pochádza pravdepodobne z rodu *Equidae* (čelad' koňovitá), možno ide o onagera alebo kríženca, čo naznačuje jeho malý vzrast, typický chvost a hriva (Moorey 1970: 37; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139; Kelly-Buccellati 2010b: 187; Hauser 2015: 109). Z Urkeša sú doložené kostené pozostatky equidov, ktoré boli podrobené archeozoologickej analýze (pozri Doll 2010: 251–268). Na území paláca boli zase objavené stovky figurín zvierat tohto druhu (pozri Hauser 1998; 2007; 2015). Zmienky o nich sú doložené aj v pramenných textoch starovekého Predného východu (pozri napr. Doll 2010: 254–255). Je dôvod sa domnievať, že skáčuce zviera na Išar-beliho odtlačku predstavuje kobyľu, lebo nie sú viditeľné samčie genitálie (Buccellati a Kelly-Buccellati 2002b: 24). Takáto domnienka je opodstatnená, keďže celá scéna pôsobí veľmi realistickým dojmom a kvalitným umeleckým stvárnením so zmyslom pre detaily. Na základe dokladov praktizovania kríženia predložili Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (2002b: 24) tvrdenie, podľa ktorého celý motív možno zaznamenáva oslavu samice ako rodičky mláďaťa prinášaného obidvoma bohmi hlavnému božstvu na tróne. Dar asi súvisí so samotným porodením mláďaťa ako s jedným z úspechov kríženia (Buccellati a Kelly-Buccellati 2000: 139).

7.3 Urkeški panovníci a deifikácia

Ak pripustíme možnosť, že sediaci postava na odtlačku k2 je Tupkiš, tak je vizuálnou formou spojený s levom a božstvom symbolizovaným levom, t. j. možno

s Kumarbim (kontra Ivanov 1998: 151). Jeho vláda tak predstavovala i sakrálny rozmer, čo nebolo na starovekom Prednom východe ničím výnimočným. Sú však aj indicie poukazujúce na možnosť jeho deifikácie počas života. Okrem eventuálneho spojenia urkeškého titulu s churritským *eni* „boh“ vstupujú do hry niektoré ikonografické analógie pečatného odtlačku Tupkiša s odtlačkami Išar-beliho a Išar-kínuma. Ich komparácia je opodstatnená spoločným miestom nálezu, ale i chronologicky, keďže pochádzajú z 23. stor. pred n. l. a podľa datovania spadajú do rozmedzia 50 rokov. Opäť pripomínam, že nižšie uvedená ikonografická interpretácia prichádza do úvahy len v prípade, ak je na odtlačku k2 vyobrazený sediaci panovník Tupkiš.

Dominantným objektom je sediaci postava predpokladaného Tupkiša, s niektorými spoločnými atribútmi so sediacimi božskými postavami na zvyšných dvoch scénach. (1) Tupkiš sedí na tróne s konštrukciou podobnou ostatným dvom trónom. (2) Jeho odev s naberanými záhybmi je de facto identický s odevom božstva na odtlačku Išar-beliho. Jediný rozdiel medzi nimi spočíva v umeleckom prevedení motívov s odlišným zmyslom pre detaily. (3) Aj pozícia Tupkiša a „Išar-kínumovho“ boha je nápadne podobná (Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 43). Tupkiš má svoju ľavú ruku presne v takej pozícii, ako je ruka božstva. Aj ich pravé ruky sú v podobnej polohe. Kým Tupkiš má ľavú končatinu prázdnu, boh má v nej žezlo. Tupkiš zase drží žezlo vo svojej pravej ruke. (4) Posledným vizuálnym znakom je lev vkliessený do Tupkišovho trónu. Na zvierati má stáť korunný princ, čo je paralela k scéne na odtlačku Išar-kínuma. Aj tu tvoria dva levy platformu pre trón s bohom a taktiež na nich údajne stojí korunný princ.

Približne z obdobia vlády Tupkiša v Urkeši pochádzajú najstaršie doklady o zbožštení panovníka na starovekom Prednom východe počas života a súvisia s Narám-Sínom. Jeho divinizácia zahŕňa písomný/verbálny a vizuálny aspekt. Je medzi Narám-Sínovým a prípadným Tupkišovým božským statusom nejaký súvis? Vo viacerých nápisoach je akkadský vládca zmiernený s determinatívom DINGIR pred svojím menom (pozri Frayne 1993: 115–181), čo zreteľne poukazuje na jeho božskú esenciu, a teda divinizáciu prostredníctvom textu. Nápis na soche z Bassетки dokonca informuje, z akého dôvodu k jeho deifikácii došlo:

Narám-Sín, mocný, panovník Akkadu, keď štyri svetové strany spolu proti nemu povstali... stal sa víťazom v deviatich bitkách v jednom roku a panovníkov... povstali (proti nemu), zjal. Vzhľadom na skutočnosť, že ochránil základy svojho mesta od nebezpečenstva, (obyvatelia) jeho mesta vyžiadali od Aštar v Eanne, Enlila v Nippure, Dagána v Tuttule, Ninchursag v Kiši, Eu v Eridu, Sína v Ure, Šamaša v Sippare (a) Nergala v Kútú, že (Narám-Sín) sa (stane) bohom ich mesta a postavili v Akkade chrám (zasvätený) jemu.

(Frayne 1993: 113–114, E2.1.4.10, r. 1–57)

Narám-Sín dokázal podľa nápisu zvíťaziť nad rebelujúcimi nepriateľmi v tzv. veľkej vzbure a za tento počin si prosbami ľudu k božstvám vyslúžil povýšenie do božského stavu. Od tohto víťazstva je v nápisocho jeho meno uvádzané s božským klasifikátorom. Michalowski (2008: 33; pozri tiež Cooper 2008: 261–265; Winter 2008: 76) považuje deifikáciu vládcu za historicky podmienenú a nie za dôsledok dlhodobého vývoja. Divinizačný akt je v prípade Narám-Sína obnovením jeho autority v období krízy, reštrukturalizáciou jeho reprezentácie ako vládcu (Michalowski 2008: 34–35; pozri tiež Charvát 2011: 271, 272). Tento predpoklad sa javí ako reálny a pravdepodobne bol základom Narám-Sínovho povýšenia medzi bohov.¹⁰⁰

Druhou dôležitou formou Narám-Sínovho zbožštenia je vizuálny prejav. Na Narám-Sínovej stéle (pozri napr. Bernbeck 2008: 163–164; Winter 2010: 109–131) je vyobrazený panovník, kráčajúci do kopca po horskej planine. Pod ním vľavo sú vyobrazení jeho spolubojovníci, pričom majú identické držanie tela ako ich pán. Nižšie vpravo od akkadského vládcu zase figurujú postavy Lullubejcov, populácie z hôr, zreteľne zachytení v porazenej pozícii. Vizuálne zbožštenie sa prejavuje v podobe Narám-Sínovej pokrývky hlavy s dvoma rohmi. Kvalitné umelecké stvárnenie panovníkovej postavy okrem toho naznačuje fyzickú dokonalosť a samozrejmosťou je jeho disproporčne väčšia figúra v porovnaní s ostatnými.

Možnosť Tupkišovho zbožštenia by mohla byť podporená i niekoľkými ďalšími analógiami v textoch. Z predhorských regiónov osídlených churritským obyvateľstvom pochádzajú doklady poukazujúce na deifikáciu miestnych vládcov. Jedným z nich bol už vyššie zmienený Tiš-atal z Karacharu, doložený z pečate jeho služobníka:

Tiš-atal, panovník Karacharu: Masi'am-Eštar (je) tvoj/jeho služobník.

(Frayne 1997: 452, E3/2.5.1)

Determinatív zapísaný pred menom Tiš-atala (^dTi₁-ša-a-tal), označujúci božskú podstatu, poukazuje zjavne na fakt jeho zbožštenia.

V Karachare pôsobil tiež vládca menom Zardamu, ktorý je na základe pečate datovaný do fázy po období Ur III až starobabylonského obdobia (Walker 1985: 161):

Zardamu, boh slnka svojej krajiny; milovaný bohom Nergalom, svojím (osobným) božstvom; Annunitum (je) jeho matka; Šulpa'e (je) jeho [...] Boh EN.SIG.NUN (je ten), ktorý kráča po jeho pravej strane; [...] Šamaš/a, (je) jeho(?) Dumuzi, mocný panovník, panovník Karacharu a panovník štyroch svetových strán, manžel bohyně Eštar.

(Frayne 1997: 453, E3/2.5.2)

100 K deifikačnému konceptu mezopotámskych vládcov pozri stručne Glassner 2004: 172–174. Autor tu výstižne označuje ich deifikáciu ako „nepravé zbožštenie“.

Zardamuove meno je v texte zapísané taktiež s determinatívom (^d*Za-ar-da-mu*) a navyše sa označuje aj ako „boh slnka svojej krajiny“ (^dUTU *ma-ti-šu*). Transcendentnú podstatu jeho osoby dokladá ďalej jeho pôvod; je synom bohyně Annunitum a hádam aj s božstvom menom Šulpa'e je v blízkom príbuzenskom vzťahu. Eštar je jeho partnerkou a ostatné božstvá stoja pri ňom. Genealogické prepojenie panovníkov s členmi panteónu je doložené aj v prípade mezopotámskych vládcov 3. tisícročia pred n. l. v období Ur III (pozri napr. Woods 2012). Zardamuov krátky nápis je z religiózneho hľadiska významný, lebo okrem iného ozrejmjuje širší kontext deifikačnej praxe.

Z Nagaru je doložený vládca Talpuš-atili, ktorý je tiež zaznamenaný na pečati (pozri Matthews a Eidem 1993). Nápis bol umiestnený do skorého postakkadského obdobia (pozri Matthews a Eidem 1993: 202–203):

Talpuš-atili, (boh) slnka krajiny Nagar, syn (osobné meno).

(Frayne 1997: 460, E3/2.7.1)

Talpuš-atili nie je priamo divinizovaný prostredníctvom determinatívu, ako je tomu v predchádzajúcich prípadoch, no na druhej strane je označený veľmi podobne ako Zardamu, t. j. „(boh) slnka krajiny“ (^dUTU *ma-ti*), v ktorej vládne. Mohlo by to svedčiť o jeho božskej podstate.

K deifikácii došlo i v prípade dvoch vládcov Simurrumu, a to Iddi(n)-Sína a jeho syna Zabazunu (Wilhelm 1989: 11).

Práve na základe etymológie termínu *endan* (*eni* „boh“ > *en-*) sa Wilhelm (1989: 11) zmienil, že „churritskí panovníci neskorého obdobia Ur III deifikovali samých seba nasledujúc príklad Šulgiho a jeho nástupcov“. ¹⁰¹ Wilhelmove etymologické východisko je základom aj pre predpokladané zbožštenie Tiš-atala z Urkeša (Ahmed 2012: 211), ako aj urkešských panovníkov vo všeobecnosti (Buccellati a Kelly-Buccellati 1996: 75; Ahmed 2012: 211). Titul *endan* však nepokladám za dostatočný dôkaz ich deifikácie, i keď to úplne nevyklúčujem. Prípadný pôvod zbožštenia v churritskom slove označujúcom boha ešte nemusí znamenať, že panovníci disponujúci touto hodnosťou boli považovaní za bohov. Titul v takom prípade poukazuje minimálne na sakrálny aspekt panovníckej inštitúcie. Ak je osoba Tupkiša okrem titulu spojená aj so špecifickým reprezentatívnym vyobrazením, môže to prostredníctvom ikonografie znamenať jeho prirovnanie k bohom, podobne ako je to u Narám-Sína. Zbožštenie akkadského vládcu zjednocuje písomný aj vizuálny prvok. Či je tomu tak i v prípade Tupkiša, nie je isté. Písomný prvok, teda titul, je len veľmi nepriamym dôkazom, no prípadný vizuálny prejav pokladám za trochu priamejší dôkaz. Zatiaľ však ani nie je zrejmé, či sediaca postava na odtlačkoch

101 K zbožšteniu vládcov dynastie Ur III pozri Michalowski 2008: 33–45.

Tupkiša je vlastne samotný vládca, čo v tomto prípade uberá vizuálnym prameňom z Urkeša na legitimitu.

Je možné, že vyššie uvedení vládcovia Tiš-atal z Karacharu, Zardamu, Talpuš-atali, Iddi(n)-Sín a Zabazuna boli naozaj divinizovaní podľa vzoru panovníkov z Uru, no neplatilo by to v prípade Tupkiša, ktorý bol pri moci približne o 150 rokov skôr v staroakkadskom období. Podľa Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatiovej (2005: 43) Tupkišova vláda tesne predchádzala panovaniu Narám-Sína a naznačili, že dokonca deifikácia urkeškého panovníka mohla byť vzorom pre akkadský panovnícky dvor a nie opačne. Možno už počas Tupkišovho pôsobenia bol Urkeš v kontakte s akkadským politickým celkom (pozri vyššie). Ak naozaj došlo k deifikácii Tupkiša, predpokladám, že sa tak skôr mohlo udiť prostredníctvom vplyvov z juhu a nie naopak, čo korešponduje so súborom ďalších akkadských kultúrnych vplyvov v churritskom meste.

Reinhard Bernbeck (2008: 159) považuje osobnostnú charizmu a úspech na politickom poli, vrátane získania moci v čase kríz, za prvoradý predpoklad zbožštenia panovníkov. Obidva postuláty majú podľa autora i svoje nedostatky: charizmu nie je možné prenášať spolu s inštitúciou vládca, ale skôr prostredníctvom stabilizovanej tradície tejto inštitúcie, čo je proces, ktorý nebol na starovekom Prednom východe uskutočnený alebo bol neúspešný. Pokus o aplikovanie Bernbeckových východísk na situáciu v Urkeši má svoje úskalí. Písomné pramene, ktoré by mohli vniesť svetlo do prípadného Tupkišovho zbožštenia, kompletne absentujú. Rekonštruovaný priebeh jeho vlády je natoľko minimalistický, že je nemožné definovať socio-ekonomický a politický stav urkeškého mestského štátu, ktorý by mohol mať vplyv na zbožštenie a už vôbec nie je nič známe o charizme Tupkiša. Titul síce môže byť náznakom divinizácie (pričom nad glyptikou visí otáznik v dôsledku neistej interpretácie zobrazených postáv), ale nie je dostatočne explicitný, a preto považujem zbožštenie iba za menej pravdepodobnú domnienku, možno až irelevantnú. Skôr by mohlo ísť o priblíženie panovníckeho úradu k božskej sfére ako forma legitimizovania pozemského panovníka, čo bol úplne bežný akt. Deifikácia vládcov v Urkeši nebola podľa dostupných prameňov súčasťou miestnej ideológie. Nič tomu nenasvedčuje a titul samotný je argumentačne nepostačujúci. Ako *endan* sa označovali aj iní urkeškí vládcovia. Znamená to teda nevyhnutne, že všetci boli automaticky deifikovaní? Určite nie. Ak aj na moment pripustíme, že Tupkiš predsa len prijal zbožštenie, mohlo sa tak stať z neznámych ideologických dôvodov, možno pod vplyvom z juhu, no jeho následníci na tróne tento politický program pravdepodobne neprijali (napr. nebol potrebný, dostatočne podporený kňazskou elitou a pod.). Nemohol sa v rámci tradície panovníckeho úradu dostatočne etablovať, nebol inštitucionalizovaný a zanikol. Bol by to tak ojedinelý jav, nakoniec, ako i v prípade Narám-Sína.